

keztében a Duna-hajózás vállalkozásai között már régen kézenfekvő volt a szoros együttműködés gondolata. A hajópark, a kikötőépítmények és a személyzeti apparátus egységes racionális kihasználása csökkentették a költségeket. Egységesítették a vitel díjszabást. 1926-ban megalakult az öt jelentékenyebb Duna-hajózási vállalkozás üzemi közössége. A tarifaegyezmény első kezdetei 1908-ra nyulnak vissza. Röviddel a világháború előtt a Bajor-Lloyd hajózási társaság belépésével a tarifaegyezményben résztvevő társaságok száma hatra emelkedett. 1937-ben összeállottak az üzemi közösségek, a Kisantant hajózási vállalkozásai, egy angol és egy német-román társaság s egységes teher és személyszállítási feltételek megtartásában állapodtak meg. Eihatározták továbbá a gabona, olaj és egyéb teherszállítmányok bevételeinek elosztási arányát.

A vasuthálózat szétágazó fejlődése miatt a Duna-hajózás s a vasuti illetve tengerhajózási vállalatok közti összeműködés igen fontossá lett. A világháború után a közös szállítólevél bevezetésével még tovább építették ki a kombinált vasuti- és vízi-szállítás rendszerét. (V.)

SZEMLE, BIRÁLATOK

K O R F O R D U L Ó N . . .

A tudományos szocializmus alapvető társadalom- és történelemfelfogása szerint a termelő eszközök fejlettsége dönt — végső összefüggésben — a szociális viszonyok, különösen a jogi és politikai intézmények, valamint az összefoglaló eszmék és társadalomöntudati formák fejlettségi foka felett. Ezért *korforduló* van mindig és mindenütt, ahol a termelő-eszközök s a rajtuk épülő közvetlen termelési mód a fejlődés útján mintegy előre futott, a jogi-politikai intézményeket s a társadalomöntudati eszméket fejlődésükben megelőzte; ahol tehát, ennek következtében, a társas élet legfontosabb megnyilvánulási formái között mintegy hiátus tátong, melyet még nem sikerült áthidalni, de amelynek áthidalását minden a kor szintjén álló kortárs elsőrendű és halaszthatatlan szükségességnek érzi. A „korforduló“ épp e szükségyszerű áthidalás születési fájdalmait jelenti. Minden nemrég még szilárd társadalmi berendezkedés és hiedelem inogni, multban nyugodtnak látszó talapzatán megrendülni látszik; úgy tűnik, hogy az ész-szerű esztéienséggé, a jó és szükségyszerű gyötrelmes és fölösleges sallanggá változott, hogy a „Vernuft Un-sinn, Wohltat Plage ward“... S e korfordulói szociális földrengés addig tart, amíg valamikép helyre nem áll a társas életnyilvánulások, főleg a termelési, jogi-politikai (főleg tulajdonjogi) és általános ideológiai formák magasabb fokú egysége, harmóniája...

Az u. n. történelmi materializmus mindenesetre sokkal több ennél az általános társadalom-bölcseleti és szociológiai összefoglalásnál — de mindenesetre ez is. S a második világháború előtti, különösen német társadalomtudományi irodalom alig érthető, ha nem vesszük számba e „történelmi materialista“ megismerést. A méltán nagy hirnévre jutott tudátszociológia (Wissenssoziologie) sem egyéb voltakép, mint a termelési-el-

osztási s a rajtuk épülő osztályviszonyok, valamint az általános eszmei és kulturális fejlettség közötti összefüggés taglalása.

Kovrig Béla, akinek *Korfordulón* című épp most megjelent könyvéről számolunk itt be, persze nem igen beszél a történelmi materializmusról. Bármily széles műveltségű ember, nem látja vagy nem akarja látni azt a szellemtörténeti ténytet, hogy az ugynevezett „szellemtörténelmi“ irány, melynek ő is egyik képviselője, valójában a történelmi materializmus által vágott csapásokon halad új hangsúlyozások felé. Mert csak a hangsúly új itt. Kovrig Béla *Korfordulón*ja ugyanis számbaveszi korunk válságának technikai-termelési-elosztási okait, csak épp a gyógyulás útját keresi máshol: nem a társadalmi munka lassan alakuló önfegyelmének szerveiben és dinamikus erejében.

Mindenesetre: Kovrig Béla az újabb magyar társadalomtudományi gondolkodás egyik kiváló egyénisége és könyve is értékes munka. Írásait ugyan nyugtalan iramú stílusa és nagystilű összelátásai sokszor nehéz olvasmánná teszik (ugylátszik lélekalkata, vagy ifjabb nemzedékisége jogán nem örökölte mestere, Szekffü Gyula epikus nyugalmát); de aki elmélyed írásaiban, sokat tanul tőle, ha sok tekintetben nincs is vele egy véleményen.

Magáról a tartalomról nem kell sokat beszélnünk. A több éven át íródott cikkek tónusa lassan egységessé és határozottá válik: Kovrig is az állam hatalmában s a társadalomöntudati, főleg nemzetformáló eszmék, emlékezések és hagyományok erejében keresi a mai súlyos társadalmi válságból kivezető ut döntő faktorát. Nem hagyja ugyan figyelmen kívül a gazdasági mélyrétegben végbemenő változásokat — így elsősorban a tőkésrend imperialista szakaszát (amidőn „a versenykapitalizmus átfejlődik a monopolkapitalizmus zsákucájába“), ám nem a társadalmi munka önkéntes szervezeteiben s az általuk befolyásolt társadalmi fejlődés iramában bizik — ezeket bizony édeskevesre tartja, hanem azokban az erőkben, amelyek az államszervezetben aktiválódnak, s azokban az eszmékben, amelyek a nemzeti lét kulturájának hordozói. Az állam „szellemi tartalma van az államterülettel egyenrangú tényező“ — írja egyik cikkében, tehát a szellemi erők méltóságát hirdeti, de lassan mindinkább az állam erejétől, hatalmától, egységétől vár minden kezdeményezést és minden kivitt: „...kié a sors, mié a történelem? Hol öit formát letúnt és eljövendő nemzedékek hagyománykapcsolata, eszmeközössége? Miben él, mi által teljesedik ki, mivel érvényesül a nemzet? Egyének eikallódnak, családok kihalnak, a nemzetek, a népi nyelvek és dalok, a harcok, a századok, az örömök és szenvedések szerves sorsközösségei azonban élnek. Ugyan miben élnek, ha nem a velük, belőlük kisarjadó államiségekben? De ha ezek velük és belőlük sarjadtak és alakultak, ha átjárta őket a századok szele, lehetetlenség, hogy nyomot ne hagyott volna rajtuk, lényegükben a történelem járása. Nem —, történelmi államok magukon és magukban viselik annak a népnek a sorsát, amelynek küzdelmei, vágyai és csalódásai érlelték ki a politikai életformát.“ Bizony nem irtak még magyarul egyetértőbben a fasiszta ideológiákról, Kovrig gyakran idézi Mussolini egyik legfontosabb tételét: *Tutto per lo Stato, nulla fuori dello Stato, nulla contro lo Stato*: „A fasiszta számára az államban van minden és az államon kívül nincs semmi, ami emberi vagy szellemi lenne, még kevésbé valami, ami értékkel rendelkezne. Az álla-

mon kívül nem lehetnek sem egyének, sem csoportok, sem politikai pártok, de egyesületek, szakszervezetek vagy osztályok sem. A személyiséget a legmagasabb fokon és leghatalmasabban kifejező fasiszta állam... felöleli az ember erkölcsi és szellemi életének minden formáját." (Mussolini fejtegetései a *Preussische Jahrbücher* 1933 áprilisi számában.) Ezt a totális államot, a benne egységben: osztálykülönbség nélkül aktiválódó nemzeti akaratot óhajtja Kovrig átítani keresztény-etikai elemekkel. Az állam Kovrig szerint is a kezdeményező és végrehajtó: „A nemzet politikai sorsát látó és irányító államnak ismernie kell a történesek irányát és ütemét ...Az államnak a társadalmi elvet kell érvényesítenie. Azt kell tennie, ami a társadalom természetéből következnek, ha az elég erős lenne...” Ez a feltétlenül államigenlő Kovrig emliti egyik legutóbbi rádió-előadásában, hogy az állam állapította és határozta meg a vállalkozási nyereség haszonkulcsát öt százalékban... De az államnak is van célja s e cél semmiképp sem valami hatalmi etatizmus, hanem a keresztény etika: „A fontos: minden erőnkkel embert érvényesíteni.” Kovrig társadalomreformátori ténykedésének is ez az alapja: „Emberi viszonylatban teljesen közömbös, hogy az egyén természeti igényeihez alakítjuk-e a társadalom életformáját (szociálizmus) vagy az ember lelki és fizikai értékállományát azért óvjuk és fejlesztjük, hogy a nép szellemi és fizikai életereje erőssé tegye magát az öncélú nemzetet (nacionálizmus). A történelmi idők tulnyomó részét kitevő hétköznapi társadalompolitikai részletmunkája végeredményben egyre irányul: az ember erkölcsi és élettani birtokállományának fejlesztésére. Mindebből pedig az következik, hogy rajongjunk akár a szociálizmusért, akár a nacionalizmusért, vagy olvasszuk őket szellemünkben egészséges eszmeötvözetbe: ideáljainkat gyakorlatiasan jól csak akkor szolgáljuk, ha védjük, érvényesítjük az embert.”

Egyoldalú elfogultság volna nem látni, hogy van ebben az álláspontban egység és koncepció. Csak épp ma — a második világháború legközepe — aktuálisabb a kérdés, mint bármikor, hogy hová vezet az öncélú és totális államiság? Nemzeti egységbe forrasztó ereje nem találja-e csakhamar szembe magát más öncélú és totális államiságokkal? Képes-e a keresztény etika megfékezni a nacionalizmusok imperializmusát? Kérdések ezek, amikre nem lehet kétes már a felelet. Kovrig Epilógusában Európát félti: „Mi érdekelték vagyunk Európa emberi civilizációjának nagy alkotásaiban, a mi értékeinkről is szó van,” — mondja s vele kérdezhetjük hát, mi lesz közös hazánkkal, Európával, melynek — ma már nyilvánvaló — az új eszme sem hozott nyugalmat. (*Hort Dezső*)

L E L E K É S K E N Y É R a címe Illyés Gyula új könyvének. („Nyugat” kiadás) A mű két részre oszlik. Az egyik Illyés esszéje Magyarország szegénynépéről, a másik (Illyés feldolgozásában) Kozmutza Flóra falusi gyermekeken végzett értelmiségi és ösztönvizsgálatai. Utóbbiak kétségtelen érdekes, sőt izgalmas lélektani adalékai a magyar társadalmi képnek,

ám a könyvet élménnyé a látnoki hevű első száz oldal, Illyés e nagylélekzetű vallomása teszi.

A faluvizsgáló irodalom befejezett szakasz, a falukutatók apológiájában Illyés maga is ráfordítja a kulcsot. Többet sem a műfaj, sem íróik magatartása nem ígért. Ezért ha meglepetés ért bennünket Illyés Gyula új művével kapcsolatban úgy azt az író rendkívüli egyénisé-

gének köszönhetjük. „Azt érzem, — írja, — hogy már engem is kérdegethethnének, tudnék én is felelni, a nép nevében. Kész vagyok a vizsgára“. Vajjon hány magyar író irhatná le felelősen ezeket a szavakat? Mint Illyés többi nagy prózai műve, — ez is érdemes példa magyar írók apraja-nagyja számára. Érdemes főleg össze azonosulása révén a magyar szegénynéppel...

Illyés nem egy falu állóképének rögzítésére törekszik. Intuícója, ihlete, tudása és ezek összege: alkotóképessége számára ennyi számalmasan kevésnek tűnik. Viszont a tudományos módszer és anyaga is csak eszköz, hogy mint a jó orvos az átvilágítás rajzolatainál ne álljon meg, hanem tovább hatoljon a valóság anyagi megjelenésén túl — a lényegig. Ezt a lényegét Illyés azonban az érdekeltekkel mondatja el, ők — szerinte — a legilletékesebbek a válaszadásban. Milyen megoldást látnak ők, hogyan gondolják helyzetük megjavítását? Alig lehet időszerűbben a kérdést feltenni. Hogy valamely nép körülményein eredménnyel változtathasson, mi sem szükségesebb, mint képességeinek, szándékainak, vágyainak minél pontosabb ismerete. Miután kerestetükről és kiadásaikról apró számítgatásaikról, a kenyérről vallottak a falu szegényei — szerző nem nevezi meg a falut, sem a nyilatkozókat s ezzel a tények általános érvényét emeli ki — áttér a viszonyok hatásában kialakult lélekbeli állapotra, amiről mit is tudhatna egyebet mondani, mint hogy robbanásig telt. Am a lélek visszakanyarodik a kenyérhez, határai szükreszabottak, amilyen körülötte a valóság. Ezuttal tehát nem buzgó falukutató mondja vagy értelmezi, hanem maga a falu szegénye, aki nem ringatózik álmokban, föld kell neki, föld, föld. Hogy ezt a történelemtől nem kapja ajándékba jól tudjuk s tudják talán még azok a falukutatók is, akik a kompromisszumos megoldásokban hittek, vagy hisznek ma is. Mint valami vészterhes felhő, komoran és nehezen lóg

az idevágó fejezet végén egy facsimilében közölt ákom-bákom: „Tudgyák önök kérdés nélkül egy héttagú napszamos (család) miből él, kérdéssel nem lehet ezen segíteni“. A mondatnak ki nem mondott a folytatása, de alatta jelentőségteljesen fehér a könyv lapja.

A valóban meglepő fejezetek **A lélek határai** cíművel kezdődnek. Ott azt vizsgálja Illyés, meddig száll a gazda képzelete az anyagiak világa felett és milyen erővel? De még addig sem, hogy élete valamely hosszabb szakaszát belátná. Máról-holnapra gondolkodik, ahogy ép él s a vágyai is ilyenek. Ahogy Illyés költőien mondja: „előre a láthatárt majdnem a szempilla surlolja“. A tulajdonról nincs fogalma a kérdeztetnek, hiszen erre külön törvényei vannak, amiket a magántulajdon erkölcsé, egyszerűen lopásnak nevez. Az ő erkölcsé más, ellentétes a magántulajdonéval. Illyés erre az ellentmondásra megadja a helyes feleletet: „ez a népréteg száz, kétszáz évvel előbb kapta meg a polgári felfogást a magántulajdontól és akkor is polgári tulajdon nélkül... a világ az ő megkérdése és részeltetése nélkül mondta ki, hogy ez is tilos, meg az is“. De felel a költő is. Vegyük elő a Korunk 1932. évi decemberi és 1933. évi januári számát. Egy époszt olvashatunk ott róluk, kik „egyetlen tolvaj társaság“. Illyés igen bensőségesen egy ezzel a költővel.

Illyés megbeszéli az érdekeltekkel a föld munkásának jövőjét, velük ellenőrizteti különböző szerzők véleményét. A parasztság kívánja, hogy eltűnjék, ahogyan eltűnt a rabszolgaság és a jobbágyság, vagyis a paraszti sors megszűnésére vágyik, olyannyira, hogy a díjazás egyenes arányban legyen a munkával. Ezért tehát nagyon is jól megértik a költő álmát a föld dolgozójának szóló racionálisabb, és jobb jövőről. „Lelkük egy pillanat alatt befutotta az ésszerűség legmagasabb csucsait is“, — mondja Illyés, csupán arról nem beszélhet pontosan, mi és milyen ez az

ésszerűség, kik azok a szerzők, akiket ellenőriztetett s mit szóltak a föld szegényei. S bár Illyés a sejtésekkel nem fukarkodik, mégis itt hiányt érzünk. Annál kimerítőbb viszont az, amit Illyés a szellemiség nemzetről, társadalomról s ezek szerkezetéről való véleményeként közöl. Ha itt jól olvasunk a sorokban, lecsitulhat előbbi türelmetlenségünk. Kétségtelenül: Illyés Gyula is kifejezi, — két világ néz farkasszemét; az egyik, amelynek „a munkáról még tapasztalata nincs“ s a másik, amelynek egyes tagja évi 2700 órát dolgozik Illyés számítása szerint, az ipari munkásnál is 300 órával, azaz 38 munkanappal többet. Az utóbbiak „a kapitalizmus lényegét, az üdvösnek mondott „tökekepződést“ máig sem értették meg“.

Velük és mellettük áll Illyés, tartván magát „a világ valamennyi szegénye egyenes származékának... családot, multat a szegényeknek ajándékozza...“ Nem a lelkesedés tulsága, ha azt írjuk, hogy az önelemzésekkel átszótt három utolsó fejezet az újabbkori magyar irodalom legszebb, legemberibb 25 oldala, nép és írója, a szegények és költőjük egy lélekké olvadnak. Ha Gorkij „Irók, legyetek a lélek mérnökei!“ felszólítása fogott valakin Európa írói közül, úgy elsősorban Illyés Gyulán. (Méliusz József)

SZABÓ LŐRINC lassan már az öregekhez tartozik. Iskolát teremtett, nagy a befolyása: a jobboldali fiatal magyar értelmiség ünnepelt költője s még ellenkező oldalon is érezhető a hatása. Érthető, ha már másodizben jelent meg **Válogatott versei gyűjteménye**. (Singer és Wolfner kiadása, Budapest.)

Tiszta művész, látszólag teljesen politikamentes. Babbitson, Tóth Árpádon, Petőfin s részben az új „népi“ költőkön edzett nyelvezetével mindent meg tudott csinálni, amit akart. Fénykorában, a **Te meg a világ és a Különbéke** idején (1927-36) megteremtette azt az intellektuális verselést, amelyet azóta sem

ért utól senki: a hétköznapi beszéd szavaiból és mondatfűzéséből alakított, úgy, hogy lehetetlen prózává átírni, annyira a helyén minden szava. Verselése nem olyan pongyola, mint Illyésé, gördülékenyebb és kötöttebb, de egyuttal világosabb is a stílusa. Ime egy kis izelítő: „Lepke mesélte, igen lepke voltam s a lepke vigan táncolt a napon és nem is sejtette, hogy ő Dsuang Dszi... És felébredtem... És most nem tudom, most nem tudom — folytatta eltűnődve, — mi az igazság, melyik lehetett: hogy Dsuang Dszi álmolta-e a lepkét vagy a lepke álmodik engemet“.

Szabó Lőrinc az u. n. második generáció nagy költői közé tartozik. Ez a nemzedék a háború és forradalmak után indult s legjava írói szociális állásfoglalás s egyuttal bizonyos foku tanácstalanság, utkérés, megalkuvás jellemzi. Közülük csak a legfiatalabb — József Attila — jutott el a mélyrétegekkel való teljes szolidaritásig, ő szólaltatta meg legelőször a modern munkás-ság hangját. A többiek nem tudták teljesen végigjárni ezt az utat s néhányan az alullevők mellé is álltak, bizonyos távolságot tartottak. A tömeg érzi ezt s ha értékeli is a véle rokonszenvező írókat (Illyés Gyula, Fodor József), maga is betartja a távolságot, márcsak azért is, mert már nem egy ment át az ellentáborba. (Erdélyi József, Szabó Lőrinc)

A **Válogatott versek** legújabb darabjai azt mutatják, hogy a költő még jobban leegyszerűsödött: „Félelmes a fegyverem, emberek, magam előtt tartom a szívemet“. Már a **Harc az ünnepért** is megmutatta Szabó Lőrinc tévedését. Nála tévedés ez a túlzott egyszerűség, mert mondanivalóinak súlyát legtöbbször már nem bírják el ezek a puritán sorok. Ez már nem annyira puritánság, mint inkább primitívség. Szabó a ma divatos koreszmék hatása alatt elvétette a mértéket s a néppel való egyesülést a kulturálatlanságban, a primitívségben látja. Elfelejtí, hogy a nép nem azért pri-

mitív — már ahol az, — mert az akar lenni, hanem mert nem engedik, hogy más legyen. Megtéveszti a népköltészet hangja, holott ez a primitivség multszázadi és még régebbi örökség. Ma a primitivség mindenben maradias, legjobb esetben nosztalgia. Az irodalomban sincs másképp. A primitivség és az egyszerűség nem azonos, sőt nagyon is különböznek. A népköltészet hangja nem primitív, hanem egyszerű: kifejező, de csak azt fejezi ki, ami mögötte van. Ezért intellektuális szemmel nézve primitív, bár valójában nem az. Hogy Szabó is tudja ezt, bizonyítják pár évvel ezelőtti versei. A *Lóci* versek, de általában a *Különbéke* s részben az ezt megelőző *Te meg a világ* c. kötetei ezt a tisztult, egyszerű formát hozzák, még a legintellektuálisabb, filozófikus versekben is (Az egy álma; Dsuang Dszi álma, stb.). Szabó stílusforradalmat hozott — Illyésék segítségével — zajtalanul, de hatásosan.

Azonban az erejének legjobban megfelelő stílus és forma megtalálásával majdnem egyidőben a hangja is megváltozik. Lázadása helyét ad az *Egy álma*-nak, már csak saját maga a fontos, a többi nem számít. Ez az a pont, ahol találkozik a totális koreszmével. A *Semmiért egészen* c. verse fejezi ki ezt a találkozást, innen már nem lehet visszalépni, végig kell menni az uton: „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz. Ha szeretsz, életed legyen öngyilkosság, vagy majdnem az... Mert míg kell csak egy árva perc, külön, neked, míg magadra gondolni mersz, míg sajnálod az életed, míg nem vagy mint egy tárgy, olyan halott és akarattalan: addig nem vagy a többieknél se jobb, se több, addig idegen is lehetnél, addig én hozzám nincs közöd... Minthát lámpa, ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom, ne szólj, ne sirj, e bonthatatlan börtönt ne lásd; és én majd elvégzem magamban, hogy zsarnokságom megbocsásd“. — Majdnem minden férfiban lappanganak ezek a vágyak, de csak ak-

kor tudatosodnak, ha sikerül megszabadulnia emberségétől, midőn a humanistából pesszimista vagy vadállat lesz.

„Béke, mért vagy csak a halottaké a földön!“ — kiált föl Szabó a *Te meg a világ* utolsó versében, hogy következő kötetének első versében feleljen rá: „...az ész az érdek rimája és hogy magát sugaras hőssé a bitang is hogy költi át, s ha van is, kézen-közön elvész az ideál és hogy nem hozhat egyetértést, csak a halál, s mert mindez még csak nem is aljas, nem szomorú, s minden dolog apja valóban a háború: úgy nézem, elszánt nyugalommal, az életet, mint reménytelen lepratábort vagy harcteret“. — Már messze az az idő, amikor még azt hitte, hogy „...szép szó vagy erőszak ér valamit s az élet, ha sokan akarjuk, megváltozik“. — Már nem küzd, elfogad mindent úgy, ahogyan van. Új versei közt van egy tökéletes, — a Lecke: „Falta a hernyót és reszketve nézett... ..s közben a szeme rémült és vigyázó kinban tapadt óriás lábaimra, hogy mit csinállok. Semmit se csináltam, (előbb nem birtam, aztán nem akartam)... ..A harc végén már mindent helyeseltem...“ Ez a vers épp olyan tiszta, mint a *Semmiért egészen*, csak még kifejezőbb.

Szabó Lőrinc kitűnő költő: ő vált a magyar totalizmus legnagyobb költőjévé. S ez magyarázza hanyatlását, eltávolodását a népi egyszerűségtől (a Lecke kivétel!) a népiesen primitiveskedéshez. Közösségének nem irodalom kell, hanem csupán annak igazolása, hogy ők a nép megváltói. S ezt Szabó — szokása szerint politikamentesen — meg is teszi, mert „az ész az érdek rimája és... magát sugaras hőssé a bitang is —“ átkölti. És „mit tehet az ember az emberért?“ (Lukács Imre)

GELLÉRI ANDOR ENDRE: VILLAM ÉS ESTI TŰZ.

A magyar novella műfaj igen nehéz, talán a legnehezebb minden költői vegetációnál. Igazi novellairókat a

világirodalomban is ujjon lehet számolni. Gelléri Andor Endre kétségtelenül kitűnően érti. Eddig megjelent kötetei közül talán a leggyengébb a most kiadott **Villám és esti tűz**, de ez csak annyit jelent, hogy a **Szomjas inasokban**, **Nagymosódában**, **Hold uccában** és **Kikötőben**, annyira kényessé tett, hogy egyre tökéletesebbet várunk tőle, holott bizonyos vonalon túl alig megy valami. Gelléri gondolatköre a szegénység. Nem az öntudatos szegénység, nem a valló és nem a vállaló, hanem a szegénység maga. A szegénység, mint tényészet, mint kövér és sovány halak, ami nélkül az emberi butaság nem lenne elég változatos. Az ő alakjai felfujt lézengők, akik a számukra kijelölt apró egérylukak körül tanyáznak s onnan mennek rohamra egymás ellen vagy önmaguk ellen, ahogyan éppen jön. Az elszemetelt apró polgárság derék hadai özönlenek végeláthatatlan sorokban. Egyiknek a feje nőtt nagyobbra a kelleténél, másiknak a hasa, de torz mindenik. Ez a ti világotok, mondja Gelléri, ez a ti tényészetetek! Valóban meggömbült világ. Senkinek semmi köze egymáshoz. Legkevesebb a földhöz, amin élnek. Mindenki megszállottsága hevében cselekszik, saját szakállára. A félsúlyedttorzókat ijesztő és vidám világa táncol és sir a szemeinkben. Tragédiák és tragikomédiák félelmetes láncolata villan a tömör sorokban, mint a mocsáron a megfoghatatlan sárga lidérc. Nyilván mindennek meg van a maga oka. Ezekről az okokról Gelléri nem beszél. Akinek van szeme, kitalálja. Megelevenített tényeket tár fel, összefüggő egészeket. Létező világ ez, kinos lidérc, ami nyilván a lábaink alatt terpeszkedik. Gelléri horogra kapja őket, megvillantja, megvergődte, aztán ugyanolyan humánitással, ami élő világunk sajátja, visszadobja a mélységbe. Mit tehet ő egyedül ennyi uszkáló fantommal szemben? Rakjon belőlük máglyát vagy készítsen belőlük panoptikumot? Ha a felvilági élőknek jó, az intézőknek

jó, ő megtette kötelességét. A Fílipovicsok, a Gigászok, a Nikodémok, a Marisok és a Miskák, ezek a közkeletű és különleges nevek, összeolvadva az ő közönséges vagy elfinomodott lelkükkel, túlméretezve és alászállva az ő mindennapi kis és végzetes tulajdonságaikba olyan alullelvő vulkánokról tanuskodnak, amiknek tetején táncolni felette kényes mámor. Gelléri könyvei elkeseredett szemrehányások. Nem többek és nem kevesebbek. A szakiró avatott eszközeivel nyul elbeszéléseihez. A költészet vérbő finomságait használja. Színek és izek széles skálájával tarkított mindenütt. A mondatok úgy állnak egymás mellé, mintha költemények lennének. Kitapogatható a caezura, a helyén való skandálás s már már a rimek is előbujnak. (Pap Gábor)

EMBEREK UTRA KELNEK. Az író régi súlyos szivbajával kórházi ágyba kerül. Betegek, orvosok, ápolók és beteglátogatók közé, külön világba, ahol megpróbál nyitott szemmel nézni s főleg a maga használatára törvényszerűségeket hámozni ki abból, amit láthat. A betegnek ez a magatartása sok gondolati és érzésszerű finomság megérzését és megértését eredményezi s **Kováts József** könyve talán egyedüli mű lehetett volna ebben a nemben, ha nem ólálkodnak be utána külső életének emlékei s ha neki magának, mint írónak — nem betegnek — nem lettek volna fontos elmondanivalói a kórházi világon kívül. Talán ezek a nyárspolgárvadító cinizmussal megírt külső részletek azok, melyek miatt a könyvet regénynek jelzi a kiadó, holott egyáltalán nem az. Viszont nem is kórtörténet, az író időleges gyógyulásának története. A kettő keveréke, melyen, ha módjában lett volna, az író bizonyára sokat változtat még mielőtt sajtó alá kerül, de amelyen komoly lektori munka is sokat segíthetett volna.

A könyv azonban így is sokkal több és sokkal mélyebb egyszerű élmény-regénynél, abban az értelem-

ben, ahogy izgága műfajbontók értelmezik ezt. Még akkor is több, ha nem vesszük tekintetbe, mennyire komoly, sőt egyetlen élménye volt írójának az, amiről írta. Talán csak egészséges szelleme segíti át azon, hogy műve ne a betegség dicséretévé vagy más egészen sekélyes írássá legyen. Ebben azonban kétségtelenül nagy segítségére van mindaz, amit betegen, de egészséges szemmel a kórházban figyel meg. Az írás ereje kétségtelenül a megfigyelésben keresendő. A naturalista, sokszor cinikusan elferdített és torz jeleneteket gyakran szakítják meg finom, alig néhány szóval pontosan megírt megfigyelések. A tulhajtott guny és önguny is főleg az önfelegyelmezés eltulzása, hisz az író, aki érthetően, sokszor elárulja érzelmességét, szükségét érzi, hogy ellensúlyozza ezt.

Alakjai között igen kevés a sematikus. Elszórt és látszólag egymástól független megjegyzésekből szinte váratlanul és észrevétlenül teljeseedik ki Nagy Béla, Ágnes, az öreg Ölyvössy alakja a külső, Löwinger, az orvosok és ápolónők alakjai a szűkebb, kórházi világból. S a haldoklók is. A lassan fogyatkozó és hirtelen kilobbanók realiztikus rajza, aminek hitelét csak az írótól megszokott tulzásokra való hajlandóság csökkenti. Az író, akiről az olvasó nem tudhatja biztosan, meg akar-e gyógyulni valójában, vagy a tökéletes testi épséget talán szívesen cseréli fel azzal, hogy szellemét továbbra is gazdagíthassa szemlélődéssel — csak fekszik az ágyon, ha jobban érzi magát, frivol megjegyzéseket tesz környezetére, vagy kajánul megszerkeszti a hozzátartozói távollétében haldokló villamoskalauz „utolsó szavait” az arany villamosról, gyémánt tantuszokról s a tisztítótüzbeli szakaszhatárról... Tanulmányozza a látogatókat, latolgatja fogyatékoságaikat s szinte szándékosan tulozza, nagyítja azokat, hogy a közénk való visszatérést minél kevésbé vonzóvá tegye a maga számára.

A könyv összetartó eleme mintegy csak kerete mindannak, ami történik s amit szinte csak a következő műviség miatt kerekített ki az író — az Ágnes és közötté levő szerelem sem ment gunyoros, kiábrándító részletektől. A lány máshoz megy férjhez, elvállik, majd barátaival csalja meg. Csak a nemi életre való testi képtelenség, a betegségtől végsőkig elkinzott test érzéki közömbössége indokolhatja ezt a cinizmussal semlegesített érzelmes vonzalmat egyik részről — a nő részéről pedig, az író néha úgy látja, a más szenvedésében való gyönyörködés.

Az olvasó, aki a végeredményben mégis torzó írásban valami meg-rázót vagy hangsúlyozott mélységet és döbbenetet keres, talán kételkedéssel teheti le. Feltétlenül megértik és megérik azonban mindazt, amit elmondani és érzékeltetni akart Kovács József, azok, akik csak valamennyire is közelről nézték életének hihetetlen erőfeszítéseit. (KKJ.)

NAPJAINK NEVELÉSTANI ELVEIRŐL szól Albert Millotnak, a Sorbonne neveléstani tanárának új kötete. (Albert Millot: Les grandes tendances de la pédagogie contemporaine, Felix Alcan 1939). Millot is szükségesnek véli a neveléstan mai nagyarányú szétágazódásában, a problémák és módszerek tömkelegében egy egységes összefoglaló rendszer kialakítását. Nem személyek szerint foglalja össze a mai nevelést, hanem eszmék, módszerek szerint s így annál értékesebb az előtt, aki nem száraz adathalmazt, de a gyakorlati életre is alkalmazható törvényeket keres a pedagógiában.

Az általános neveléstani kérdések után (a pedagógia lényege, a társadalom és a nevelés, a neveléstan a többi tudományok körében) tér Millot könyve lényeges problémájára. Melyek azok az általános elvek és módszerek, amelyeket a mai nevelés a magáénak mondhat? Mindenekelőtt a gyermek ismerete az

az alap, amelyen valamennyi mai neveléstani módszer nyugszik. Meg kell ismerni a gyermeket, aki külön lény, külön világ. Annál kevésbé biztos és elfogadott tétel: az út ehhez a megismeréshez. Millot végigmegy a gyermek megismeréséhez vezető módszereken. Mindenekelőtt a pszichotechnika, a testek módszere veszi fel a harcot a gyermekkutató elől való rejtőzködő törekvésével. (Mert a gyermek nem szeret, nem akar megmutatkozni, valósággal hadakozik a kiismerése ellen). A gyermek felfedezésére azonban a testek módszere sem elég. Nagy hibája, hogy mintegy külön akarja választani a megvizsgálható funkciót, ki akarja szakítani a valóság, az élet sokkal több oldalú, szélesebb skálájú megnyilvánulásai közül. Valamely adott helyzetre kapott válasz még nem jelenti tökéletes bizonyossággal, hogy más körülmények közt is ugyanugy viselkedik ugyanaz az egyén. Ezek a kifogások a legerősebb ellenérvei a tulzásokig alkalmazott pszichotechnikának. Képességeink kibontakozása egyéni eshetőségek számos olyan változatától függ, amiket a test nem képes előrelátni. Stern és Spaerman egyaránt a kellő értékére le nem szállított pszichotechnikai tulzások ellen szállnak sikra. Másrésztől a gyermek megismerésének lehetőségeit a pszichoanalízis véli felfedezni. Eszerint a nevelő kötelessége a tudatalatti világban gyökerező ösztönélet felhozatala a gyermek tudatába. Ezzel a tétellel szemben áll az a szintén meggondolandó ellenérv: vajjon nem ártalmas-e a gyermek figyelmét a csupán esetleg meglévő tudatalatti ösztönökre felhívni? A figyelem felhívásával előállhat az is, hogy a gyermek befolyásolhatósága következtében meg nem lévő, nem létező vágyakat, akarásokat mond a magának. Ezért a pszichoanalízis egymagában szintén nem lehet a megismerés egyetlen módozata. Egy módszerről emlékezik meg Millot még, amit a mai pedagógia

egyre gyakrabban használ a gyermek megismerése céljából: és ez a gyermek megfigyelése olyankor, amikor azt hiszi, hogy nem figyelik. Ez, a játék, az önálló cselekedetei közben történő megfigyelése a gyermeki lénynek, igen jó eredményekkel járhat. Mindenesetre, ez Millot véleménye is: egy egyéniség (bármily egyszerű is az) valamennyi szempontját, teljes egészét lehetetlen egyetlen képzetben felelni. A megismerés diagnózisát tevő „személyi lapokat“ pedig csak huzamos megfigyelés alapján, mindhárom módszer együttes alkalmazása után lehet felállítani. Ez alapvetően tulmenőleg a modern nevelés tan egyre többet beszél az egyéniség tiszteletéről. Nem elég az egyéni sajátosságokat felismerni, de azoknak megfelelő légkört is kell teremteni, meg kell adni a lehetőségeket a kiteljesedésükhöz. Sokkal kevesebb lenne a középszerű egyén, állapítja meg Millot, ha a hivatásos pedagógusok nem igyekeznének elfojtani mindazt, ami sajátos az egyéni az egyénben. A modern pedagógia elismeri, hogy az egyéniségnek joga van saját maga kiéléséhez. A különböző cselekvő rendszerek alapján áll ez a megállapítás. Az egyéninek meg kell adni a módot a saját egyéni cselekvéshez. Saját szabadságának a tudata, saját cselekvő képessége kell, hogy rávezesse a gyermeket az általános érvényű törvényekre. Az élet csak akkor érdemes az egyén számára, ha azt saját törvényének megfelelően élheti le. Henri Bouchet az, aki a Sorbonneon is sikraszáll az oktatás egyéniesítése érdekében. Így szerez általános érvényt magának az az elv, hogy az iskolát kell az egyénhez és nem az egyént az iskolához idomítani. De nem elég az egyéni tiszteletben tartása a gyermek világában. E forrongásban lévő, fejlődő, változó világban még állandóan számot kell vetni valamivel: a fejlődéssel. A gyermek gyakran a szemünk előtt változtatja meg egyéniségét. A modern neve-

lésnek számolnia kell azzal a megmáshatatlannal, hogy a gyermek lényege a fejlődés. A nevelés célja a modern felfogásban nem csupán bizonyos számú ismeret közlése a gyermekkel, nem csupán átformálása, meggyurása a gyermek lelki anyagának, hogy a társadalmi keretek közé beilleszkezhessen, hanem hozzásegítése önmaga kifejlődéséhez, önmaga erejének a megszervezéséhez, egyszóval egyéni kialakulásához. A Montessori rendszer ennek az elvnek megfelelően cselekedtetni egyedül a gyermeket, hogy saját maga fedezze fel a dolgokat, szerezen ismereteket és alakítsa saját fejlődő egyéniségét. Igen fontos kérdés mered elénk itt, amiről Millot is megemlékeznek. Mi történjen akkor, ha a gyermek önmaga kifejlődése érdekében a rendelkezésére bocsájtott anyaggal semmit sem akar kezdeni? Montessori és Dewey odáig mennek, hogy még ebben az esetben sem akarnak a fejlődő gyermeki lény kialakulásába beleszólni. A saját maga egyéniségének megfelelően csak bensőleg kialakított cselekvésnek lehet szerintük haszna és célja a gyermek elrendeződése szempontjából. (Fekete Ferenc)

EGY KULTURA SZÜLETÉSE.

Mint Jean Richard Bloch csaknem valamennyi írása, új könyve is a kultura formáinak időlegeségéből indul ki. Felfogása szerint szoros okozati összefüggés állapítható meg a társadalmi és kulturformák között. „Végeredményben — írja J. R. Bloch — nincs olyan esztétikai forradalom, mely függetleníthetné magát a politikai forradalomtól.” Körülbelül ez a francia gondolkodó fejtegetéseinek tengelye. Új könyve (Naissance d'une culture), melyben a renaissance társadalmi feltételeit s századunk kultúrválságát tárgyalja, adatokkal is alátámasztja megállapításait.

A könyv időszerűsége a háború következtében még szembeötlőbb. Bármint legyen is, a jelenlegi hábo-

rú, a két imperializmus összeütközésén túl két felfogás, két magatartás harca is. A kulturának és civilizációnak individualista formájával szemben, melyet a régi liberális demokrácia jelentett egyre nagyobb térhez jut az új élet- és kulturforma: a kollektivitás. Kétségtelen, hogy az individualizmusnak mai válságában, az alsóbb rétegek minden felemelkedése s a felsőbbek minden süllyedése ellenére vannak jelek, melyek ha megvalósulhatnának, maradi és haladásellenes tartalmuk következtében, kétségtelesen a legsötétebb középkort idéznék vissza. A veszély azonban nem a kollektív formában, hanem az irányban és értelemben van, amit ez az új forma jelent. Az egyéni és anyagi kultura nagy válságon megy át. Egy kulturforma haldoklását és egy új születését látjuk magunk előtt. A múlt századból átmentett individualista-materialista kulturából új kultura felé haladunk, melyben az anyagi javak kultuszát s az egyéni haszon hajhászását új, szellemi értékek váltják fel.

Megszoktuk, hogy a középkorban az emberiség fejlődésének egészen sötét szakaszát lássuk, melyben nem termettek egyéniségek s nem történt haladás. Mindez azonban nem tulajdonítható az elit hiányának s nem is érthetjük meg, ha nem vizsgáljuk a társadalmi helyzetet, a rabszolgaságot. Amint az ember valamennyire felszabadult a termelés kinjaitól s helyét a gép vette át, a kultura is új lendületet vett és addig ismeretlen fejlődésnek indult. Ezzel — az ember technikai felszabadulásával — egyidejűleg, a kulturának új formája keletkezik: az individuális humanizmus. A római birodalom elhalása után mintegy nyolc század múlva történnik ez. Az ember egyre határozottabb szerephez jut s meghatározza magát a kulturát.

Bizonyos társadalmi állapotok hatására azonban az emberről és emberiségről való felfogás módosulásokat szenvedett. Az ember

nem elsősorban, sőt egyáltalán nem mint szellemi termelő erő jön számításba, hanem értékét teljes mértékben gazdasági-anyagi értéke határozza meg. Ennek következtében áll be a renaissance humanizmusától az individualizmushoz való átmenet s így válik a haszon elve a civilizáció tengelyévé. A mi civilizációnk individualizmusa a renaissance emberiességéből ered, mely az anyagi értékek kultuszával elárasztotta egész társadalmi, gazdasági életünket és művelődésünket is. Az egyéni materializmus „kényszerítette a polgárt, hogy alapjában semmi tiszteletet ne érezzen a lelki értékek, tehát az individualizmus magasabb formái iránt“. Ez a romboló materializmus a gazdasági élet terén új individualizmust hozott létre, mely kizárólag a birtoklást, de sohasem a teremtést tekinti. És itt a jelenlegi kultúra és civilizáció válságának oka és magyarázata. Zsákucca, melyből csak bizonyos társadalmi viszonylatok szétrombolásával kerülhetünk ki, épp azoknak a viszonylatoknak, melyek ennek a felfogásnak kialakulását elősegítették s az anyagi javak tulzott kultuszát elfogadták.

Az, aki ennek a kornak vad individualizmusát meghatározza, kétségtelenül Napoleon. „Napoleon nemcsak az emberi dinamizmus új törvénye — írja Bloch — de teljes etika.“ Az épp felszabadult egyéniesség etikája, mely vakon hisz saját értékében és képességében: az individualizmus etikája, a XIX. század új emberének etikája. A materialista hősiesség etikája, mely meghatároz egy kort és egy kultúrát. A tökéletesség morálja, melyből a szemlélődés magatartása keletkezett új elemmel, a tett moráljával vegyül. „Napoleon az Isten, Nietzsche a próféta“.

Az individualista civilizáció halálánál tartunk s egy új kultúra születésére szegezzük tekintetünket. Új kulturforma alakul ki új értékekkel és új eszményekkel. Olyan kultúra, melyben az egyént nem-

csak termelő értéke határozza meg. Melyben a mi materialista kultúránk által rabszolgaságra ítélt szabad emberi értelem újból fontos szerephez jut s megszabadulva az individualizmus roncseitől új értelmet ad az emberi életnek. (B. S.)

ALDOS HUXLEY SZATI-RIKUS REGÉNYE. Aldous Huxley új regénye (After many a Summer) nem oly nagyszabású, mint a Kontrapunkt, vagy a Mélységek országa, jóllehet intellektuális tartalma meglehetősen az utóbbi vonalába esik. Ami az új regény technikáját illeti inkább Huxley régebbi, fantasztikus-utópikus műveire emlékeztet, a Szép új világra. Huxley szokásos ihlete árad a könyvből, de a mese és kifejlődés dialektikus fordulatai mintha meghaladnák azt, amihez az író hozzászoktatott bennünket. Maga a cselekmény helye is egészen új. Amerika, mint háttér fontos szerephez jut a cselekménynél s egy kivételével az alakok is mind amerikaiak. Az egyetlen angol — egy gentleman —, írőember, aki Cambridgeben végezte tanulmányait, jóllehet a mese középpontjában áll, csak tanuja a történeteknek, megfigyel, de nem vesz részt a cselekményben. Alakja főleg arra szolgál, hogy jelezze az ellentétet, hogy nyilvánvalóbbá tegye a különbséget a múlt és a jövő, a régi és az új világ között.

Az első fejezet az angol Pordage Los Angelesbe való megérkezését írja le. A városon keresztüli autóutjának rajza, főképp a falragaszok és reklámok jellemzésének segítségével, a minta-temetőben tett látogatása s megérkezése az iparmágnás Stoyte kastélyába, mesterműve a megfigyelésnek és szikrázó maliciának. A felvonóhidakkal és lőrészekkel ellátott gótikus kastély, melyben minden kor butorzata és öt világrész művészi termékei megtalálhatók (Vermeer egyik mesterműve pl. a felvonóban), tökéletes képe mindannak, amit a — mondjuk ka-

liforniai — civilizáció az óvilágtól örökölt s amelynek folytatására ösztönzi életereje és energiája. A kastély tulajdonosa egy erőteljes hatvan körüli self made man, akit azonban egyre jobban kintoz a halál gondolata. Barátnője és orvosa (akivel végül barátnője megcsalja) körül zajlik az üzleten kívüli magánélete. Jeremy Pordaget azért hívta meg, hogy tanulmányozza és rendezze egy régi angol család iratait, melyeket ujabban szerzett meg, de amelyek egyáltalán nem érdeklik. Sokkal inkább érdeklik azonban az orvosa számára berendezett laboratóriumban az állatok életének meghosszabbítására irányuló kísérletek, melyeknek eredményét az emberi élet meghosszabbítására kívánja felhasználni.

Obispo doktor mefisztofeleszi figura, megtestesítője a tudományos emberek cinizmusának. Mint a modern világ bizonyos irányzatának szimbóluma, tökéletesen megrajzolt alak. Hogy megkapja Stoyte barátnőjét, csak egyszerű és tiszta érzékiséghez folyamodik, anélkül, hogy akár tettetésből, a legkisebb gyengédséget vagy szenvedélyt mutatna. Nem ez az esete az orvos fiatal biológus segédjének, akiben Virginia a leggyöngédebb és legromantikusabb érzelmeket ébreszti. Ez a Péter, aki a köztársaságiak oldalán vívott spanyolországi harcaiból érkezik ide, a könyv végén a féltékeny Stoyte revolvergolyójától hal meg, mellyel az féltékenységi rohamában az orvost akarja elpusztítani. Az orvos segít a milliomosnak a gyilkosság balesetté nyilvánításában, természetesen miután jelentős csekket kap előbb tőle. Általában Obispo az igazl nyertes, mert végül tudományos kutatásai is meglepő sikerre vezetnek. S itt érkezőnk el a ponthoz, ahol a regény parabolává alakul. Az orvos kísérleteit főleg pontyokon végzi, melyek, mint ismeretes patriárchális kort érnek el. Ezt a hosszú életet Obispo sajtárságos gyomorfaunájuknak tulajdonítja. De arra ébred,

hogy ezt a felfedezést egy angol főúr, akinek iratait Pordage rendezte s akinek bizalmas naplóját is megtalálta már, még a XVIII. század végén megtette. A főúr érezvén ereje hanyatlását új gyógymódot próbált ki magán: halastavából pontyokat fogatott s mindennap evett nyers beleikből. Az eredmény csodálatos volt. Az aggastyán szemlátomást fiatalodott s ismét kielégítette telhetetlen érzékiségét, ami egyre komorabb és kegyetlenebb formát öltött. A napló, melyet Pordage megfejt akkor szakad meg, mikor az aggastyán a büntetelért való üldöztetéstől félve egy pincében való elrejtőzésre készül. Ebben a pincében találja meg Obispo doktor. Az öreg még mindig él, de különös, fordított biológiai fejlődés folytán majomná fejlődött vissza.

Ime azok sorsa, akik az életerőn kívül nem ismernek el más értéket s ime egy tudományos kutatás gunyos eredménye, amit csak ennek az életerőnek szolgálatába állítanak. Van azonban a könyvben egy személy, egészen más jellemű és bizonyos tekintetben a legjelentősebb, minthogy nyilvánvalóan a szerző véleményének kifejezője. William Propter amerikai értelmiségi, aki az ellenreformáció korának misztikusairól írt tanulmányt, kifejti a Huxley előbbi műveiből részletekben már ismert bölcséletét. Iskolatársa és szomszédja a milliomosnak s bizonyos társadalmi küldetést tölt be Kaliforniában. Igyekszik meggyőzni polgártársai közül azokat, akikről úgy látja, tanácsait megfogadják, hogy hagyják el a városokat s éljenek vidéken úgy, amint saját eszközeikből telik s szabadítsák fel magukat a modern társadalom gazdasági bonyodalmaitól. William Propter végtelenül rokonszenves figura és bölcs. Amint azonban bölcséletét közelebből vizsgáljuk nem kevés nehézséggel találjuk szemben magunkat. Számára kilépni az ösztönéletből egyet jelent minden személyi létezés megtagadásával. Az ember, mint ilyen,

semmi istenivel vagy örökkévalóval nem rendelkezik szemében. Számára csak az embernek azok a ritka pillanatai jelentenek valamit, melyekben hozzájárul valamivel az örökkévalóhoz, helyesebben mikor lemond magáról és mindenről, ami életében vagy tudatában személyes. A két nagy erény szerinte a könyörület és megértés, ami azt jelenti, hogy együtt kell érezni minden emberi és állati szenvedéssel, szüntelenül vágyakozni a szenvedés-menteségre, ami, ha helyesen fogjuk fel, nem egyéb a boldog nem-létnél. Ez a bölcsesség nyilvánvalóan buddhista és brahmanikus eredetű. Amit a kereszténységgel szemben állít, nem a halálnak az örök élet nevében való legyőzése, hanem lemondani az életről a boldog halálért. (V. V.)

GOOD-BYE MR. CHIPS. James Hilton regénye (magyar fordítása „Isten vele, tanár ur“ címen most jelent meg) művészi értékű gyöngéd színekben festi annyi angol ifjúságának bálványát. Chips tanár pályafutása egy világbirodalom kialakulásának korszakát fogja át. 1848-1933 közt élt s élete Victoria királynő kora alatt alakult ki. 23 éves fejjel kerül Chips a költött brookfieldi iskolába, ahol klasszikus nyelvekre és történelemre oktatja a nebulókat. Brookfield: a képzelt iskola, nem Eton és nem Harrow, de első a másodrendű angol középiskolák közt. A könyv ugyan nem regény — kandallónál, tea mellett elvonul az öreg tanár előtt élete sok epizódja, ezért is volt alkalmas a megfilmesítésre — de a mozaikokat művészi egységbe olvasztja az emlékezés megindultsága s Chips jellemének különböző élethelyzetekben visszatükröződő egysége. 23 éves fejjel nehéz volt fegyelmet tartani az osztályban, és hogy tekintélyét megalapozza, büntetni kezdett. A megfegyelmezett Colley később báró lett, fiát is Chips keze alá küldte, majd unokáját is, akit aztán Chips így üdvözl: „Colley, a nagyapád tökfilkó volt,

aki nem tudta bevenni az ablativus absolutust, apád sem volt különb, de azt hiszem, te vagy a legbutább“. — Nemzedékek vonultak el Chips keze alatt, az egykori diákok javarésze ma gyáros, kereskedő, miniszter, képviselő, báró, gyarmati kormányzó, püspök, pap, aki évről-évre visszazarándokol hozzá látogatóba. Chips 10 évi tanítás után jött csak rá, hogy képességei csak átlagosak. De kötelességét mindig teljesítette. Hogy a diákok megtanulják a tananyagot, mellékesnek tartotta: a tanár dolga a jellem kialakítása, megbízható, korrekt, mértéktartó szolid uriemberek formálása. A klasszikus nyelvek, mondogatja, csak arra jók, hogy az ember megérthesse a Times vezércikkeinek latin idézeteit. Ilyen nézetei miatt ütközött össze fiatal igazgatójával, aki intenzív szakmai kiképzést kívánt Chips elavult oktatása helyett. A vitában Chips mellé állt minden növendéke, ezek szülei, Chips volt növendékei, — ma az intézet kurátorai. Mikor az igazgató Chipset nyugdíjaztatni akarta, a kurátorok elnöke, Chips volt tanítványa (ép' bárósították) megmondta Chipsnek: Chips, öreg fiu, ez az igazgató energikus, szorgalmas, tudós ember, de nem szeretjük, mert egy kicsit túl okos nekünk, mi maga mellett állunk, öreg Chips, maga itt marad! Így maradt meg Chips, továbbra is jellemes angol urakat nevelt, akik ugyan az anyagot nem tanulták meg, de ez nem baj. Továbbra is régi jó angol módon Sziszerónak mondotta Cicerót, nem pedig, az igazgató „modern“ módján, Kikerónak. Tanárok változtak, növendékek ezrei vonultak el, de Chips maradt, már önmaga fölé nőtt, intézmény volt és jelkép, mint az öreg Times. 48 éves korában vett el egy fiatal leányt, bár a lány a lehetetlen G. B. Shaw nézeteit vallotta és az ujmódi, furcsa Ibsen drámáit olvasta. De szerették egymást és boldogok voltak, míg alig két évi házasság után felesége és ujszülött

gyermeke meghalt. Felesége hatása azért megmaradt Chipsben. Így a bur háború idején nem volt ugyan bur párti — igazi angol nem is lehetett az! — de némi kétség gyötörte, vajjon Anglia ügye igazságos-e? A kandalló mellett sok emlék éled fel. Victoria halála — a vasutas sztrájk — VII. Edvárd élvezethajhászó kora, parvenük tobzódása — drótnélküli táviró — a Titanic elsüllyedése — és nyugdíjba vonulása 1913-ban: diner az öreg Chips tiszteletére, beszéde, amely nagy sikert aratott, különösen a beleszózott viccekkel. Aztán a világháború. Meglepetések sorozata kint és otthon. 1914 karácsonya nem hozta meg a várt győzelmet. Brookfield sok tanára és volt növendéke vonult be, sok ismert régi tanítványának nevét kellett istentisztelet után az elhunytak közt felolvasnia. Mert háború alatt vissza kellett, hogy térjen helyettesíteni, majd később ideiglenes igazgató is lett. Aztán a háború után végleg visszavonult, nyugdíjából élt az intézettel szemben, fogadta az új és régi tanítványok és tanárok látogatását. Étkezése, sétája mind az intézet napi-rendjéhez alkalmazkodott. Gyermek nem volt, de utolsó szavával ezt mondta: volt fiam — sok, sok ezer fiam. A regénytől sokban eltérő film is ezekkel a szavakkal zárul.

Hilton ismerte képességei határait. Chips alakja sikerült. Más kérdés, hogy erről a jól megrajzolt alakról mit tartunk. Persze, Chips becsületes, derék, szívélyes, jóságos ember. De mit ér a jóság az ész vezetése nélkül? Chipsben pedig csak éppen annyi intellektus van, mint más átlagemberben. Elődei nézeteit békés kérdésben veszi át, nyája szeretettel és boldogan, mert önállóan, sereglük köréje. Népszerűsége titka: átlagember. Tréfái, viccei szájról-szájra járnak, álbölcs szavak, néha elmés és néha együgyű viccek, amelyeknek népszerűsége a színvonalra jellemző. Ime, a tanár és nevelő, akinek szellemi értéke nulla, és akinek ezért óriási a

sulya társadalmilag, mert biztonságérzetet ad szellemileg üres tanítványainak. Chips nem tud és nem is akar választ adni a társadalmi változások által felvetett kérdésekben, csak gyámoltalan fejcsóválással szemléli a sztrájkokat, háborúkat. Ha nem is szellemi vezető a naiv és együgyű Chips, mégis vezetője növendékei tömegeinek: a maga képére formálja őket, a fiuk pedig önmagukat szeretik az öreg korlátolt tanító narcisztikusan magasba emelt alakjában.

Chips olykor kritikát is gyakorol. Hangosan elmondja kétségeit a bur háborúval szemben, nem átal szóba állni egy sztrájkolóval, az elesettek közt külön emlékezik meg az intézet volt német tanáráról, aki az ellenség soraiban harcolt. Némi ingadozás után Brookfield megtalálja minderre a választ: az öreg Chips megint nagyszerű viccet mondott! A kritika tehát célt téveszt, különben sem volt mélyen átértett, és Brookfield felfogása s válasza csak megerősíti Chipsét hagyománytisztelőben és konzervativizmusában, amely felesége hatása alatt csak lényegtelenül módosult. Brookfield különben azzal, hogy Chips kritikáját viccé nyilvánítja, a freudi viccéképződés inverz folyamatát hajtja végre: míg a vicc a tudattalanba szorult kritikának a tréfa síkján megjelenő képe, addig Chips komolyan gondolt kritikáját a társadalom azzal hártja el, hogy viccnek minősíti. Az elfojtás folyamata itt nem a viccmondónál, hanem a társadalomnál, a kritika-hallgatónál lép fel. Így, a társadalmi elfojtásnak — Hillontól helyesen észlelt, bár meg nem értett — folyamata révén Chips továbbra is eldörmögi kritikáját, de alapjában ragaszkodik társadalmához, Angliához, mint szerető szülő, aki fejcsóválva veszi tudomásul gyermeke csínyjeit.

Chips nézetei a kifejlődő polgári Anglia nézetei. Victória korában az élet könnyebb volt, mint később, mikor versenytársak léptek fel a piacon, mikor már megszűnt Anglia

monopolhelyzete. Chips a victoriánusok ellenszenvét érzi a monopol- és finánckapitalizmus izgatott élet-ritmusával szemben. Chips, sok növendéke és Hilton sok olvasója szeretné a történelem kerekét visszaforgatni, hiszen Nagybritannia a régi, szolid, egyetlen Nagybritannia marad, ha máshol fejetetejére áll is a világ. De élete végén szorongó szívvel érzi Chips, hogy Anglia utja a jövőben egyre keskenyebb és veszélyesebb ösvény s hajszálnyi tévedés is katasztrófális lehet. Ez az egyetlen megérzés nevezhető a könyvben történelmi távlatúnak. Mert máskülönben Chips a beléje nevelt victoriái kor felszines gondolkodását — vagy gondolkodástalanságát — oltja be növendékeibe. Gondolkodás nélkül szolgálja társadalmát, tehát a lehető legnagyobb

hűséggel. Társadalma pedig mély-séges ragaszkodással kíséri utolsó útjára. Hű szolga volt, a szellem sáfárja, ki jól sáfárkodott: egyetlen szellem sem ébredt fel alatta gyermeki álmából. Halála az átlagember megdicsőülése, Hiltontól szeretettel megírt népszerű életregénye pedig az együgyű, naiv tanáron át az angol átlagpolgár nosztalgiáját örökíti meg, a vágyódást az elmúlt, vetélytárs nélkül kényelmesen uralkodó 19. század után. Az eszmék és ideálok — Hilton népszerű könyve a tanu rá! — továbbrezegnek anakronisztikusan a társadalomban, mikor a kor, amit kifejeznek, már rég letűnt. Ám mennyi a vitalitás az olyan társadalmi rétegben, amely elsüllyedt idők délibábjára vágyódik? (Adám Elek)